

12

ΓΛΩΣΣΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Figura in Praesentia

Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή

Θανάση Νάκα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κώστας Ντίνας

Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Βιβλιογραφική παραπομπή:

Κώστας Ντίνας (επιμ.). 2018. *Figura in Praesentia* - Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή Θανάση Νάκα. Εκδόσεις Πατάκη

Figura in Praesentia

Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή

Θανάση Νάκα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κώστας Ντίνας

Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Το παρόν βιβλίο εκδόθηκε με δαπάνες και εποπτεία των συντελεστών του και η Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ έχει αναλάβει, κατόπιν συμφωνίας, τη διακίνηση και διάθεσή του.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες/Γλωσσολογία
Σειρά: Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη
Διεύθυνση σειράς: Θανάσης Νάκας

Copyright © 2018: Θανάσης Νάκας,
Τηλ.: 210 9521 366 – Email: anakas@primedu.uoa.gr

Πρώτη έκδοση: Αθήνα, Μάιος 2018

Εκδοτική Παραγωγή: **ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ** ABEE

ISBN 978-960-16-7988-4

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του επιμελητή	vi
Βιογραφικό σημείωμα – Εργογραφία Θανάση Νάκα	xi
<i>Αργύρης Αρχάκης – Άννα Φτερνιάτη – Ανθίπη Δούκα</i> Αναλύοντας κριτικά την ειδησεογραφική αξιολόγηση στον ημερήσιο τύπο	1
<i>Ιωάννης Γαλαντόμος</i> Η θεώρηση του μεταφορικού τρόπου έκφρασης στο πλαίσιο της Γνωστικής Γλωσσολογίας.....	30
<i>Μαρία Γκασούκα</i> Γλώσσα και φύλο: απόπειρες υπέρβασης του γλωσσικού σεξισμού.....	46
<i>Ελένη Γρίβα – Κώστας Ντίνας</i> Στρατηγικές κατανόησης και παραγωγής γραπτού λόγου.....	57
<i>Μαρία Καμηλάκη – Γιώργος Μαρκόπουλος</i> Γλωσσικές αναπαραστάσεις της πολιτικής ταυτότητας	74
<i>Penelope Kambakis Vougiouklis</i> Mathematical models in language learning	93
<i>Αφροδίτη Καποθανάση – Ευγενία Μαγουλά</i> «Φοιτώ στο πανεπιστήμιο κι όλοι με λένε ‘φυτό’»: η αντίληψη του φαινομένου της ομοηχίας από φοιτητές.....	105
<i>Χρυσή Καρατσινίδου</i> «Ο Μεγάλος Χρόνος» και «Η φυλακή της γλώσσας».....	127
<i>Γραμματική Κάρλα</i> Η αυτο-σκηνοθέτηση του ρήτορα στους αυτοκρατορικούς λόγους	134

<i>Γεωργία Κατσούδα</i>	
Ετυμολογική επανεξέταση προβληματικών περιπτώσεων	151
<i>Γεωργία Κατσούδα – Θανάσης Νάκας</i>	
Σύμφυση και επανetuμολόγηση: νεολογισμών συνέχεια.....	167
<i>Γιώργος Κοτζόγλου</i>	
Για τον υποτακτικό σύνδεσμο και	197
<i>Δημήτρης Κουτσογιάννης – Ιωάννα Χατζηκυριακού</i>	
Από τη διδασκαλία της γραμματικής στο παλίμψηστο της διδακτικής πραγματικότητας.....	213
<i>Σταματία Κουτσουλέλου</i>	
«Αρχικά... στη συνέχεια... επίσης... τέλος»	236
<i>Peter Mackridge</i>	
Γλωσσικά αδιέξοδα σε φαναριώτικα κείμενα του 18 ^{ου} αιώνα.....	254
<i>Κωνσταντίνος Μαλαφάντης</i>	
Το «παιδαγωγικό μυθιστόρημα» και η εισδοχή του στη νεοελληνική λογοτεχνική παράδοση	266
<i>Μιχάλης Μερακλής</i>	
Η Αισθητική και η γλώσσα μας σήμερα.....	285
<i>Γεώργιος Μπαμπινιώτης</i>	
Ο γλωσσικός και μεταγλωσσικός Κώστας Μόντης.....	295
<i>Σταμάτης Μπουσές</i>	
Figurae paradoxorum	316
<i>Θεόδωρος Νημάς</i>	
Τουρκικές λέξεις στον προφορικό λόγο των κατοίκων της περιοχής Χασίων Τρικάλων	337
<i>Κ. Ντίνας – Α. Στάμου – Ε. Γρίβα – Κ. Μαρωνίτη</i>	
Τα παιδιά ‘διαβάζουν’ κριτικά τον λόγο της μαζικής κουλτούρας	368
<i>Μαρία Παπαδοπούλου – Ευγενία Παγκουρέλια</i>	
Η Ρητορική στην εκπαιδευτική πράξη: η επιχειρηματολογία στην ελληνική διαχρονία της.....	388

<i>Περικλής Πολίτης</i>	
«Τη σκότωσα, γιατί την αγαπούσα»:	
ρεπορτάζ εγκλημάτων πάθους στην ελληνική τηλεόραση	405
<i>Θεοδόσης Πολαρινός</i>	
Δύο ανέκδοτες ποιητικές συνθέσεις του Γεωργίου Μαρτινέλη	428
<i>Angela Ralli</i>	
mata- and -orulo : two cases of Greek affixoids.....	449
<i>Μαρίνα Ροδοσθένους - Μπαλάφα</i>	
Θανάσης Βαλτινός, ο επιδέξια ανατρεπτικός χρήστης	
του λόγου και των ειδών του	465
<i>Τριανταφυλλιά Σαραφίδου</i>	
Η ανάλυση του λόγου της <i>Θείας Λειτουργίας</i>	
του Ιωάννου του Χρυσοστόμου	485
<i>Σωκράτης Σκαρτσής</i>	
Η εικονιστική φύση της γλώσσας.....	502
<i>Μανώλης Στεργιούλης</i>	
Οι επιδράσεις της ιδεολογίας του Περικλή στον Ισοκράτη.....	510
<i>Χαράλαμπος Στεργιούλης</i>	
Figurae per transmutationem.....	526
<i>Σωτηρία Τριαντάρη</i>	
Η ηθική του ρήτορα στον Αριστοτέλη	
και η επικοινωνιακή της διάσταση	547
<i>Νικολέττα Τσιτσανούδη - Μαλλίδη</i>	
Νεολογισμοί της δημόσιας σφαίρας.....	564
<i>Γεώργιος Τσουκνίδας</i>	
Όψεις σχηματικού λόγου σε υμνογραφικά κείμενα	
και στα Διονυσιακά του Νόννου	581
<i>Αναστασία Χριστοφίδου</i>	
Κειμενικά είδη και τρόποι λόγου:	
μια συνολική κειμενογλωσσολογική πρόταση.....	604
<i>Γιούλη Χρονοπούλου</i>	
Έντεχνες και άτεχνες πίστεις στον Ιππόλυτο του Ευριπίδη	625

ΜΑΡΙΝΑ ΡΟΔΟΣΘΕΝΟΥΣ-ΜΠΑΛΑΦΑ*

Θανάσης Βαλτινός, ο επιδέξια ανατρεπτικός
χρήστης του λόγου και των ειδών του.
Παραδείγματα μέσα από τον μυθ-ιστορηματικό *Ανάπλου*
και τη συνομιλία του με τον Φάκελο Κ. του Ίμρε Κέρτες**

«Τι άλλο είναι ο πνευματικός χώρος που ονομάζεται λογοτεχνία
παρά μια χειραψία συγγραφέων πέρα από τον χρόνο».
(Κέρτες, 2007, 140)

Abstract

This article will address both the subversive and inventive way Valtinos writes his novel Anaplous (2012), of which the main form is a 'fictional' interview with the author. It will raise questions about the legitimacy of presenting: a) an interview with an author as a novel, and b) the implicit incorporation of a real interview in a work of fiction. Finally, it will explore a possible dialogue (direct or indirect) between Anaplous and AK. – Doszsié by Imre Kertész (published in 2006 and translated into Greek in 2007). The particular work shares the same form of an interview with the author, as Anaplous does, and deals with related matters that Valtinos exploits, such as history, memory, language and subversion within literature.

* Επίκουρη Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας / rodosthenous.m@unic.ac.cy.

** Ευχαριστώ θερμά την κ. Κυριακή Χρυσομάλλη-Henrich, που έθεσε άμεσα στη διάθεσή μου τις δημοσιευμένες αλλά και τις υπό δημοσίευση μελέτες της για τον Θανάση Βαλτινό. Επίσης, ευχαριστώ τον κ. Λεόκλιο Ζαφειρίου, που πρόθυμα μου παραχώρησε, από την πολύτιμη βιβλιοθήκη του, σχετικό πρωτογενές και δευτερογενές υλικό και διάβασε την τελική μορφή του κειμένου μου.

Λέξεις κλειδιά

Ανάπλους, ανατροπή, συνέντευξη, Φάκελος Κ., αυτοεργοβιογραφία, μυθιστόρημα.

Ο *Ανάπλους* του Θανάση Βαλτινού εκδόθηκε το 2012 στην Αθήνα από τις εκδόσεις του Βιβλιοπωλείου της «Εστίας». Αποτελείται από τρία άνισα μέρη, εκ των οποίων τα πρώτα δύο χωρίζονται από τον συγγραφέα με τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου (Α. και Β.), ενώ το τρίτο μέρος αποτελεί ένα ακροτελεύτιο σχόλιο, που έπεται της τελευταίας αριθμημένης σελίδας (Βαλτινός, 2012, 157) του μέρους Β. Παρατίθεται στη μέση της δεξιάς σελίδας με στοιχεία μεγέθους μικρότερου από το υπόλοιπο κείμενο, αφήνοντας την αριστερή σελίδα λευκή. Οι δύο αυτές σελίδες ανακαλούν με όρους τυπογραφίας (και όχι περιεχομένου) τους κολοφώνες των βιβλίων. Το επιλογικό αυτό σημείωμα αποτελείται από οκτώ αράδες σε μονό διάστημα, ακολουθεί διάκενο και άλλη μία αράδα που περιέχει μια πρόταση τριών λέξεων, συνδηλώνοντας στοιχεία από τα «επιτόμβια» καβαφικά ποιήματα.

Το πρώτο μέρος του *Ανάπλου* (Βαλτινός, 2012, 9-11) αποτελείται από δυόμισι σελίδες που δομούνται σε έξι παραγράφους, ενώ ακολουθεί διπλό διάκενο και παρατίθεται με μικρότερα στοιχεία μια σημείωση που αποτελείται από είκοσι μία λέξεις. Παρά το γεγονός ότι αποφεύγεται η οποιαδήποτε λεκτική τιτλοφόρηση του μέρους αυτού από τον ίδιο τον συγγραφέα, αποτελεί ένα εισαγωγικό ή προλογικό σημείωμα στο κυρίως μέρος του έργου, που είναι το Β. Πρόκειται για ένα παρακειμενικό στοιχείο του έργου με πολλαπλές λειτουργίες, που διασφαλίζει ότι το βιβλίο θα διαβαστεί με τον τρόπο που προδιαγράφεται από τον συγγραφέα.

Ο Gerard Genette χώρισε τις διάφορες λειτουργίες του προλόγου σε αυτές που σχετίζονται με το *γιατί* και με αυτές που σχετίζονται με το *πώς* θα διαβαστεί το βιβλίο (Genette, 1997, 196-198). Ανάμεσα στις λειτουργίες που σχετίζονται με το γιατί να διαβαστεί ένα βιβλίο είναι η σπουδαιότητα, η καινοτομία, η συνοχή και η πιστότητα στην αλήθεια των καταστάσεων που περιγράφει. Ανάμεσα στις λειτουργίες που σχετίζονται με το πώς θα διαβαστεί το βιβλίο, ο θεωρητικός αναφέρεται στη γένεση του έργου, την προέλευση, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφτηκε, τα στάδια της δημιουργίας του, την επιλογή του

κοινού, τη σειρά με την οποία θα διαβαστεί, διάφορες πληροφορίες για το συγκεκριμένο, την πρόθεση του συγγραφέα και ειδολογικά ζητήματα (Genette, 1997, 196-236).

Στο Α. Μέρος του *Ανάπλου*, ο αναγνώστης εντοπίζει πολλές από αυτές τις λειτουργίες, οι οποίες διαπλέκονται, αλληλοσυμπληρώνονται και συχνά αλληλοανατρέπονται. Ως προς τη γένεση του έργου, ο συγγραφέας αναφέρει ότι πρόκειται για μια συνέντευξη που παραχώρησε ο ίδιος στη διδακτορική φοιτήτρια Κρύστα Στρατήγη, για τους σκοπούς της διατριβής της, μετά από παράκληση της ίδιας και του επόπτη της, Μίμη Σουλιώτη. Ήδη τα δύο ονόματα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας είναι δηλωτικά του παιχνιδιού που εγκαθιδρύει μεταξύ μυθοπλασίας και πραγματικότητας/φιλαλήθειας, ανάμεσα στον ίδιο και τον ενημερωμένο αναγνώστη. Ο Μίμης Σουλιώτης, υπαρκτό πρόσωπο (1949-2012), διετέλεσε Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Τμήμα Νηπιαγωγών της Παιδαγωγικής Σχολής της Φλώρινας, του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας (*Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, 2008, 2051). Σχετικά με τη φοιτήτρια, η οποία είναι πλασματική φιγούρα, προσπαθεί ο Βαλτινός να δημιουργήσει αληθοφάνεια με βάση ένα ολόκληρο προσωδιακό σκηνικό που στήνει αναφορικά με τη γραφή και την προέλευση του ονόματός της (γραμμένο με -ι- ή με -υ-). Η εμμονή της φοιτήτριας, μάλιστα, στην ορθή προφορά του ονόματός της προεξοφλεί και στοιχεία του χαρακτήρα της: «Ήταν ένα μήνυμα ότι δεν θα μου χάριζε κάσταν» (Βαλτινός, 2012, 11) αλλά και της τροπής που πρόκειται να πάρει και η ροή της συνέντευξης σε ορισμένα σημεία (Κρύστα: «Αρνιέμαι να κουβεντιάσω για τον τόνο της φωνής μου. Θα χάσουμε τη σοβαρότητά μας» [] «Με προκαλείς εσύ τώρα» Βαλτινός, 2012, 142, 81) ¹.

Η συνέντευξη διεξάγεται στις 27 Ιουνίου του 2009 στο σπίτι του συγγραφέα· αρχίζει στις εννέα το πρωί και διαρκεί έξι ώρες. Δώδεκα ημέρες αργότερα ο συγγραφέας λαμβάνει ταχυδρομικώς την απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης και την πληροφορία ότι η διατριβή θα

¹ Ενώ ο Βαλτινός γράφει το όνομα της φοιτήτριας αρχικώς με -ι- (2012, 10), μετά τη διασαφήνιση της προέλευσης και της ετυμολόγησης του ονόματος από τη φοιτήτρια (2012, 10), ο συγγραφέας γράφει το όνομά της με -υ-, πιστός στο αληθοφανές πλαίσιο που σκηνοθετεί -βλ. το ακροτελεύτιο σημείωμα μετά το τέλος του Μέρους Β (2012, 159).

υποστηριχθεί στις 23 Σεπτεμβρίου ². Ο Βαλτινός αναφέρει σε σχόλιό του στο τέλος του Α. Μέρους ότι το κείμενο «παράτιθεται εδώ στην πιστή μεταγραφή του», χωρίς δηλαδή επεμβάσεις από τον ίδιο τον συγγραφέα, παρά μόνο όπου το απαιτούσε η «ακρίβεια των πραγματολογικών δεδομένων» (Βαλτινός, 2012, 11), με στόχο να διαφυλάξει, όσο είναι εφικτό, την πιστότητα και την αντικειμενικότητα της συνέντευξης.

Συνεπώς, το αληθοφανές σκηνικό, η εγκυρότητα των πληροφοριών που δίνονται στις ερωτήσεις ³, αλλά και το ακαδημαϊκό επίπεδο που προβάλλεται εδώ, προσδίδουν σε ένα πρώτο επίπεδο σπουδαιότητας στο όλο εγχείρημα και πρωτότυπα στοιχεία, αφού μία από τις βασικές προϋποθέσεις μιας διδακτορικής διατριβής είναι η καινοτομία της.

Συνεκτικό στοιχείο της συνέντευξης είναι το θέμα και το χρονικό άνοιγμα του διηγήματος που μελετά η διατριβή, η οποία με άξονα το διήγημα του Βαλτινού «Εθισμός στη Νικοτίνη»⁴ (2003, 9-36) εξετάζει

² Εδώ τίθεται ένα άλλο ζήτημα, ως προς το ρεαλιστικό πλαίσιο εκπόνησης μιας διατριβής και όχι το μυθιστορηματικό. Γιατί επέλεξε η φοιτήτρια να κάνει μια τόσο σημαντική συνέντευξη στο τέλος της διατριβής της; Πόσο ουσιαστικά θα μπορούσε να την ενσωματώσει στο κείμενό της έρευνάς της; Ο ίδιος ο συγγραφέας, μάλιστα, διερωτάται, θέλοντας να προλάβει τον αναγνώστη: «Ήταν ένα χοντρό πακέτο. Αναρωτήθηκα τι θα πρωτοχρησιμοποιούσε από αυτό» (2012, 11).

³ Οι οποίες, ωστόσο, κατά ένα ειρωνικό τρόπο διαθέτουν κάποιο βαθμό μεσολάβησης, καθώς προέρχονται από απομαγνητοφώνηση κάποιου προσώπου διαφορετικού από τον συγγραφέα.

⁴ Το διήγημα «Εθισμός στη Νικοτίνη» δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στο περιοδικό *Ausblicke* το 1979 και αποτελεί το πρώτο από τα δώδεκα διηγήματα που περιλαμβάνονται στην ομώνυμη συλλογή διηγημάτων (Βαλτινός, 2003). Για τις πρώτες εκδόσεις όλων των διηγημάτων της συλλογής, βλ. σελ. 203-204 της ομώνυμης συλλογής. Στο παρόν διήγημα ο Βαλτινός παίζει με την πολυσημία της λέξης *ιστορία*, κάνοντας λόγο για την ιστορία του πατέρα του, την ιστορία της καπνιστικής μύησης, την Ιστορία ως μάθημα, την αίσθηση της ιστορίας έτσι όπως τη βίωσε και την ιστορία ως εξιστόρηση, περιεχόμενο, πλοκή, αφήγηση του διηγήματος. Αναφέρονται οι χρονολογικοί δείκτες 1943, 1948 και 1969. Τα γεγονότα που περιγράφονται ανήκουν στο χρονικό άνοιγμα των δύο πρώτων χρονολογικών δεικτών, το 1969 αναφέρεται στο τέλος του διηγήματος ως η χρονολογία που αποδή-

τον Πόλεμο, την Κατοχή και τον Εμφύλιο, μέσα από τα μάτια ενός παιδιού που επρόκειτο να εξελιχθεί σε συγγραφέα. Ωστόσο, το μικρό εύρος του θέματος της συγκεκριμένης διατριβής (εξέταση ενός μόνο διηγήματος), αλλά και η παρελθοντική εστίαση του ερωτώμενου με προοπτική εξέλιξης (θέαση μικρού παιδιού που θα γινόταν συγγραφέας μυθοπλασίας κατά κύριο λόγο)⁵, οδηγούν τον υποψιασμένο αναγνώστη να αντιληφθεί ότι πρόκειται για ένα θέμα καθαρά λογοτεχνικής και όχι ακαδημαϊκής υφής.

Η γένεση του έργου δηλώνεται ξεκάθαρα ότι προέρχεται από τη σειρά ερωταπαντήσεων μεταξύ της διδακτορικής φοιτήτριας και του συγγραφέα. Ωστόσο, στην πρώτη παράγραφο του προλόγου ο συγγραφέας αναφέρει ότι το βιβλίο αυτό δεν το χρωστά στη φοιτήτρια, αλλά στην ομότεχνη του Ευγενία Φακίνου, που, τον Ιούνιο του 2004, είχε δώσει σε γραπτή μορφή δεκαεπτά ερωτήσεις σε οκτώ συγγραφείς

μησε ο πατέρας του. Όπως παρατηρεί η Χρυσομάλλη-Henrich, ο ενήλικας αφηγητής παρασπονδεί «εισβάλλοντας στο γνωστικό και αντιληπτικό ορίζοντα του εφηβικού βιωματικού εγώ, του αποδίδει ένα μεταϊστορικό σχόλιο που προϋποθέτει ωριμότητα και γνώση της έκβασης των καταστάσεων, πραγμάτων που το συγκεκριμένο εγώ ήταν αδύνατο να κατέχει τη χρονική στιγμή του βιώματος» (2008, 114).

⁵ Ουσιαστικά, πρόκειται για μια ειρωνικά αντεστραμμένη οπτική, που κατά κάποιο τρόπο ακυρώνει ή έστω διαφοροποιεί την εγκυρότητα που κατοχυρώνει. Πρόκειται για τη ματιά του τωρινού συγγραφέα, έτσι όπως θυμάται εκ των υστέρων την παιδική οπτική γωνία. Γί αυτό και στην ερώτηση: «Πώς θα χαρακτηρίζες τον εαυτό σου ως παιδί;», απαντά: «Χαρακτηρισμός εκ των υστέρων. Όχι έγκυρος δηλαδή» (2012, 20). Κατά αντίστοιχο τρόπο όταν ερωτάται ο συγγραφέας Ίμρε Κέρτες κατά πόσο ο μυθιστορηματικός χαρακτήρας σε ένα έργο του μοιάζει με τον εαυτό του, λέει ότι δεν μπορεί να απαντήσει: «Προφανώς μοιάζει περισσότερο μ' εκείνον που έγραψε το μυθιστόρημα απ' ό,τι μ' εκείνον που τα έζησε όλα αυτά» (2007, 81). Επισημαίνοντας ότι το τωρινό συγγραφικό υποκείμενο είναι διαφορετικό από ό,τι όταν βίωνε μια κατάσταση σε παρελθοντικό χρόνο. Όπως παρατηρεί ο Παπαγεωργίου: «Ο ανάπλους του Βαλτινού είναι ένα ταξίδι πίσω στην παιδική ηλικία, το οποίο συγχρόνως είναι ένα ταξίδι προς τα εμπρός, προς μια νέα θέαση, νέα βίωση της παιδικής ηλικίας []. Ο Βαλτινός είναι [] συγγραφέας του παρελθόντος, όπως αυτό εξετάζεται από το παρόν προσβλέποντας στο μέλλον. Ο συγγραφέας βλέπει μπροστά κοιτάζοντας πίσω. [] Βλέπει πίσω κοιτάζοντας μπροστά» (2012, 920).

με στόχο τη δημοσίευσή τους στο *Βήμα* από την 1η Αυγούστου μέχρι τη 19η Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου (Βαλτινός, 2012, 9). Η πληροφορία αυτή, μέχρι το μέσο της πέμπτης παραγράφου του Μέρους Α, φαίνεται ασύνδετη με το όλο συγκείμενο, ωστόσο αποκτά χρησιμότητα, όταν τίθεται ο ένας από τους δύο όρους του συνεντευξιαζόμενου σχετικά με τη διεξαγωγή της συνέντευξης: «η συζήτησή μας θα ήταν συνέχεια των ερωτήσεων της Ευγενίας Φακίνου και θα γινόταν στον ενικό, αμοιβαίως» (2012,10). Και οι δύο όροι φαίνεται ότι γίνονται δεκτοί, αφού προχωρεί ομαλά η διαδικασία, ωστόσο μόνο ο δεύτερος από τους δύο όρους μπορεί να επιβεβαιωθεί με την ανάγνωση του Μέρους Β. Χρειάζεται, ωστόσο, να διαπιστωθεί και η αλήθεια του άλλου όρου που έθεσε ο συγγραφέας, αφού πρόκειται για ένα μυθοπλαστικό είδος;

Παρά το γεγονός ότι εξετάζουμε ένα μυθιστόρημα, όπως δηλώνει η ειδολογική ένδειξη στο εξώφυλλο του έργου, ο συγγραφέας, όπως ήδη φάνηκε, ταλανίζεται και ταλανίζει τον αναγνώστη του μεταξύ τεκμηριωμένης αλήθειας και μύθου. Κατά συνέπεια, είναι όχι μόνο χρήσιμο αλλά και απαραίτητο για τον μελετητή του έργου του Βαλτινού να ελέγξει την εγκυρότητα αυτών που αναφέρονται ως συγκείμενα της συνέντευξης.

Η πληροφορία για τη δημοσίευση στον τύπο της συνέντευξης που έδωσε ο Βαλτινός στη Φακίνου τη συγκεκριμένη ημερομηνία μπορεί να διασταυρωθεί από τον χρήσιμο τόμο του Κωστή Δανόπουλου, *Βιβλιογραφία του Θανάση Βαλτινού (1958-2004)* (2013, 95). Επιπλέον, στο Αρχείο του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη μπορεί να πιστοποιηθεί η δημοσίευση της συγκεκριμένης συνέντευξης, αλλά και των υπόλοιπων οκτώ ⁶, από όπου και μπορούν να μελετηθούν στην έ-

⁶ (19.09.2004). Η Ευγενία Φακίνου συναντά ένα «απολύτως λογοκρατούμενο παιδί», τον Θανάση Βαλτινό. *Βημαγazine*, 205: 89-94. Ευχαριστώ την κυρία Καλλιόπη Κατσουλάκη στο Αρχείο του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη Α.Ε. για την εξυπηρέτηση στον εντοπισμό και φωτοτύπηση, όχι μόνο του τεύχους του *Βημαγazine* που φιλοξενεί τη συνέντευξη του Βαλτινού, αλλά και των υπόλοιπων επτά τευχών: Βλ. 1.8.2004, Μάρω Δούκα · 8.8.2004, Ρέα Γαλανάκη · 15.8.2004, Γιάννης Ξανθούλης · 22.8.2004, Μένης Κουμανταρέας · 29.8.2004, Ζοράννα Ζατέλη · 5.9.2004, Αλέξης Πανσέληνος · 12.9.2004, Βασίλης Βασιλικός. Σχετικά με το κατά πόσο οι ερωτήσεις ήταν ίδιες και στους οκτώ συγγραφείς, φαίνεται ότι όντως υπήρχε ένας κοινός κορμός από δεκαεννέα

ντοπή τους μορφή. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη συνέντευξη του Βαλτινού δεν είναι ευρέως γνωστή, καθώς δεν έχει ψηφιοποιηθεί και δεν είναι προσβάσιμη για ανάγνωση στο διαδίκτυο.

Διαβάζοντας, λοιπόν, τη συνέντευξη που έδωσε ο Βαλτινός στη Φακίνου, ανακαλύπτει κανείς ότι αποτελείτο από δεκαοκτώ και όχι δεκαεπτά ερωτήσεις. Ωστόσο, η πραγματική έκπληξη του αναγνώστη προέρχεται όχι από τον αριθμό των ερωτήσεων αλλά από το γεγονός ότι οι πρώτες δεκαοκτώ ερωτήσεις του Μέρους Β. του *Ανάπλου* (σελ. 13-30) παρατίθενται αυτούσιες από τη συνέντευξη που δημοσιεύτηκε στο *Βηmagazino* και, κατά συνέπεια, δεν ανήκουν στην Κρύστα, την περσόνα του ίδιου του συγγραφέα, αλλά στην ομότεχνή του Ευγενία Φακίνου. Όσο για τις απαντήσεις, μεταφέρονται σχεδόν αυτούσιες ⁷

μάλλον ερωτήσεις, ωστόσο σε άλλους συνεντευξιαζόμενους οι ερωτήσεις είναι πιθανόν να δόθηκαν γραπτώς και σε άλλους προφορικά. Σε όσους δόθηκαν προφορικά, γίνεται κυρίως εμφανές από το ύφος και τις επιπρόσθετες ερωτήσεις που προκύπτουν από τη ροή της ζωντανής συζήτησης (βλ. συνέντευξη με Ζατέλη, σε αντίθεση με αυτή με τον Ξανθούλη, η οποία ακολουθεί την ίδια διατύπωση με τις ερωτήσεις του Βαλτινού, αλλά και την ίδια σειρά. Η συνέντευξη του Βαλτινού στο *Βηmagazino* αποτελείται από 18 ερωτήσεις και η σύγκριση με τις κοινές ερωτήσεις, που δόθηκαν και στους οκτώ συγγραφείς, δείχνει ότι στον Βαλτινό παραλείπεται μία, που υπάρχει σε όλους τους υπόλοιπους. Αναφέρεται στα όνειρα και διατυπώνεται στους πλείστους ως εξής: «Ονειφεύσουν ζήπνιος/α; Και τι είδους ήταν αυτά τα όνειρα; Έβλεπες κανονικά όνειρα; Και τα θυμόσουν;». Η Φακίνου, πάντως, αναφέρει στην εισαγωγή της συνέντευξής της με τη Μάρω Δούκα το εξής: «Απολαύστε όχι μια συνέντευξη αλλά ένα καθαρά λογοτεχνικό κείμενο» (2004, 106), θέτοντας το ζήτημα της λογοτεχνικότητας/μυθιοποιητικότητας μιας συνέντευξης με έναν λογοτέχνη.

⁷ Εκτός από ορισμένες τυπογραφικές, κυρίως, αλλαγές και ελάχιστες υφολογικές ή σημασιολογικές. (Βλ. τρίστηλη στοιχειοθεσία συνέντευξης στο *Βηmagazino* σε αντίθεση με μονόστηλη στον *Ανάπλου*: αφαίρεση των εισαγωγικών στις απαντήσεις του Βαλτινού στον *Ανάπλου* και προσθήκη παύλας στην αρχή κάθε απάντησης· αφαίρεση της έντονα μαύρης γραμματοσειράς στις ερωτήσεις στον *Ανάπλου*· αλλαγή της ορθογραφίας του ονόματος του γιατρού: Παχωπός στο *Βηmagazino* ενώ Παχωπός στον *Ανάπλου* (17)· *Βερέμης* με κεφαλαίο στο *Βηmagazino*, ενώ *βερέμης* με μικρό στον *Ανάπλου* (19)· *χεράμι* στο *Βηmagazino*, ενώ *χράμι* στον *Ανάπλου* (17)· *Δάσκαλος* στο *Βηmagazino*, ενώ *δάσκαλος* στον *Ανάπλου* (14)· προσθήκη εισαγωγικών, όπου ενσωματώνεται

με αυτές που είχε δώσει σε γραπτή μορφή στο *Bhmagazino* ο Βαλτινός το 2004.

Εξαιτίας της μεγάλης μαεστρίας του Βαλτινού να ταλαντεύεται μεταξύ μυθοπλασίας και πραγματικότητας, αλλά και του παραπλανητικού περισσότερο παρά αμφιλεγόμενου όρου που διατυπώνει στο Μέρος Α. του έργου (ότι δηλαδή ο *Ανάπλου* θα είναι απλή συνέχεια και όχι επανάληψη-συνέχεια της συνέντευξης που παραχώρησε στη Φακίνου), αναμφισβήτητα φέρνει τον αναγνώστη προ εκπλήξεως. Μάλιστα, καταφέρνει το τέχνασμα της οικειοποίησης των ερωτήσεων της Φακίνου και της αυτούσιας παράθεσης των απαντήσεων του Βαλτινού στις συγκεκριμένες ερωτήσεις –που μάλλον ενεργοποίησαν και ενέπνευσαν και τις υπόλοιπες 289 ερωταπαντήσεις/ απευθύνσεις⁸ του *Ανάπλου*– να παραμείνει στην αφάνεια και, ως εκ τούτου, να μην

ευθὺς λόγος στην αφήγηση στον *Ανάπλου* (17, 19) · αντικατάσταση της φράσης «Ήταν το πρώτο σκληρό στραπατσάρισμα μιας ποιητικής πλάνης» στο *Bhmagazino* με τη φράση «Ήταν η πρώτη σκληρή ακύρωση μιας ποιητικής πλάνης» στον *Ανάπλου* (14) · αφαίρεση στον *Ανάπλου* φράσης στην απάντηση της τρίτης ερώτησης: «Και στον ευρύτερο χώρο της οικογένειας, ~~της μικροκοινωνίας του χωριού~~» (18) · προσθήκη περισσότερων πληροφοριών στον *Ανάπλου* στην απάντηση της ερώτησης: «Ποιος ήταν ο πιο αγαπημένος φίλος ή φίλη των παιδικών σου χρόνων;» (19) · αντικατάσταση του ρήματος *αντιγράφω* με τον τύπο *μεταφέρω* στον *Ανάπλου* ως προς την εισαγωγή αυτούσιου παραθέματος από τη *Σχισμή φωτός* (20) · αφαίρεση στον *Ανάπλου* των εισαγωγικών στο ρήμα *γυρίζει* στην ερώτηση «Σήμερα γυρίζεις στα παιδικά σου χρόνια []» (30) · αφαίρεση, στον *Ανάπλου*, του εμπρόθετου προσδιορισμού *για πλάκα* δίπλα από το ρήμα *τσιγκλήσουν* (19).

⁸ Ο *Ανάπλου* αποτελείται από 307 απευθύνσεις της συνεντεύκτριας (προσωπείο του ίδιου του συγγραφέα) προς τον ίδιο. Χρησιμοποιείται ο όρος απεύθυνση ή αποστροφή, καθώς δεν είναι όλες ερωτήσεις. Ουσιαστικά, οι 125 από τις 307 αποτελούν κατάφαση: σχόλιο, επιβεβαίωση, συμφωνία, διαφωνία, πληροφορία, ευαγγελική μαρτυρία, υπενθύμιση, παράθεμα από το έργο του, δήλωση, προτροπή, εισήγηση ποιητικής, αποκάλυψη συναισθήματος του Βαλτινού. Ακόμα και ο τρόπος που χρησιμοποιούνται τα σημεία στίξης (ερωτηματικό, τελεία) είναι σε ορισμένες περιπτώσεις ανατρεπτικός. Ενώ σε μερικές απευθύνσεις θα περίμενε κανείς ερωτηματικό, μπαίνει μια απλή τελεία («Πώς χτίζεται ένας ήρωας», 132). Τα αποσιωπητικά αποφεύγονται. Χρηζουν ξεχωριστής μελέτης οι απευθύνσεις της Κρύστας προς τον Βαλτινό, όπως και τα σημεία στίξης.

συζητηθούν μέχρι τώρα τα πολλαπλά θεωρητικά/ειδολογικά ζητήματα που αναδύονται από αυτή τη συγγραφική επινόηση, η οποία δεν προέκυψε από λόγους διδακτορικής διατριβής, όπως ομολογεί ο συγγραφέας, αλλά θα μπορούσε να συναποτελέσει το αντικείμενο διατριβής, σχετικής με την ποιητική του Βαλτινού.

Πώς η γραπτή αυτή λογοτεχνική συνέντευξη ⁹ που παραχώρησε ο Βαλτινός στη Φακίνου το 2004, μέσα στον *Ανάπλου* το 2009 «μετατρέπεται» σε μυθιστόρημα; Το χρίσμα που πήρε το έργο ως «μυθιστόρημα», στην ειδολογική ένδειξη του τίτλου στο εξώφυλλο και στη σελίδα τίτλου, είναι αρκετά για να καθορίσουν τη μυθιστορηματικότητά του ή μήπως η επαναπλαισίωση της συνέντευξης του 2004 σε ένα νέο κείμενο ανακωδικοποιεί και διαφοροποιεί τη λογοτεχνική του αξία ¹⁰; Πρόκειται, άραγε, για μια αυτοπαρωδία καθώς: α) θέτει ερωτήματα για τη σχέση του με τα παλαιότερα δημιουργήματά του αλλά και για την ίδια την ταυτότητά τους · β) εισηγείται τα όρια της τεχνικής του · γ) παρωδεί τη λογοτεχνική υποστασιοποίηση μιας ιδέας σε μορφή (Κωστίου, 2002, 212); Σε οποιαδήποτε περίπτωση, το σίγουρο είναι ότι ο Βαλτινός δοκιμάζει τα όρια των ειδών μέχρι τα άκρα και ανοίγει μέσα από τη γραφή και τη φόρμα ¹¹ μια ολόκληρη συζήτηση για το τι

⁹ Μια από τις βασικές προϋποθέσεις της λογοτεχνικής συνέντευξης είναι να παραχωρείται (και σε μερικές περιπτώσεις και να διεξάγεται) από έναν συγγραφέα λογοτεχνίας · για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την πράξη αυτή, τη λειτουργία και την ποιητική της λογοτεχνικής συνέντευξης ως υβριδικό είδος, βλ. Masschelein & Meurée & Martens & Vanasten, 2014, 1-49. Για τη διείσδυση δημοσιογραφικών πρακτικών και τρόπων στη λογοτεχνία, βλ. Βερβεροπούλου (2008, 43-56) · Κακαβούλια (2008, 99-110) και Γιώτη (2015, 32-42).

¹⁰ Ο Αγγελάτος, στο *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1993, 90-115, 9, 15), εξετάζει σε διάφορους μυθιστοριογράφους, μεταξύ αυτών και στον Βαλτινό, τη μετασημασιολογική λειτουργία των παραθεμάτων στο καινούριο πλαίσιο όπου εγγράφονται, και την «τροποποιητική ανταπόκριση-απάντησή» τους στο νέο σώμα.

¹¹ Ο Βαλτινός, σε συνέντευξη που παραχώρησε στη Μαίρη Παπαγιαννίδου στο *Βήμα* (16.7.2000), αναφέρει ότι «στην τέχνη η ανανέωση των μορφών είναι απαραίτητη. Είναι μια ανάγκη δραστικότητας». Επίσης, σε δημοσιευμένη συζήτηση με το κοινό, επισημαίνει ότι η μορφή του κειμένου «ουσιαστικά είναι το άπαν» (Κονιδάρης, 2016, 340).

είναι μυθιστορηματικό/λογοτεχνικό, τι είναι αυθεντικό/αληθινό, τι είναι διακειμενικό, όπως και ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ο Βαλτινός, ουσιαστικά, προκαθορίζει αλλά και επανακαθορίζει έμπρακτα τις προσδοκίες του αναγνώστη σχετικά με τις δυνατότητες των ειδών και τα όρια του λόγου και της λογοτεχνίας. Προκαλεί και προσκαλεί τον ενημερωμένο αναγνώστη να αντιληφθεί την ποιητική του, και τη λογοτεχνία γενικότερα, ως μια διεργασία που την κατανοεί καλύτερα κανείς μέσα από την αποδόμηση και την επανασυγκρότησή της. Πάντως, σίγουρα όχι ως κάτι ετοιμοπαράδοτο και παγιωμένο.

Πρόκειται για ένα παιχνίδι με τον αναγνώστη, του οποίου, σύμφωνα με τη Θεοδοσοπούλου, «μένει ζητούμενη η δραστικότητα», καθώς «μόνο ο εξοικειωμένος με το θέμα αναγνώστης αντιλαμβάνεται την τροποποιητική παρέμβαση» (Θεοδοσοπούλου, 2012). Ο Βαλτινός, ωστόσο, απευθύνεται εξίσου σε δύο είδη αναγνωστών: των ανυποψίαστων που χαίρονται τη ροή της αφήγησης ως έχει και των υποψιασμένων που αισθάνονται ευχαρίστηση μέσα από την αποσύνθεση της αφήγησης και την επανασύνθεσή της.

Έτσι, λοιπόν, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι το πρωτότυπο κείμενο του Μέρους Β του *Ανάπλου* αρχίζει στη σελίδα 31, όταν η Κρύστα αναφέρει: «Αυτό μοιάζει με χρησμό», σχολιάζοντας την τελευταία απάντηση που έδωσε ουσιαστικά ο Βαλτινός στη Φακίνου, σχετικά με το κατά πόσο ο συγγραφέας γεννιέται ή γίνεται. Αυτολεξεί η απάντηση ήταν η εξής: «Γεννιέται, αλλά αυτό ο ίδιος δεν το ξέρει. Και ως εκ τούτου αμέσως μετά πρέπει να γίνει» (Βαλτινός, 2012, 30). Μετά τον σχολιασμό της Κρύστας, επιβεβαιώνει ο ίδιος ότι «Η λογοτεχνία είναι χρησμός» (2012, 31), θέλοντας να επισημάνει τον αμφίσημο, πολυδιάστατο, κρυπτικό, μυστήριο, ανατρεπτικό, συχνά και ερμαφρόδιτο/υβριδικό χαρακτήρα της, όπως ενδεχομένως είναι η μορφή του «φαινομένου» Φωφώ (Βαλτινός, 2012, 114), που ο ίδιος περιγράφει με μεγάλη ακρίβεια στο άρθρο του «Φτάνοντας στην ποίηση πεζή»¹².

¹² Στον *Ανάπλου* (2012, 113) αναφέρεται μόνο η πρώτη δημοσίευσή του στο περιοδικό *Ποίηση* (2000), ωστόσο επανεκδόθηκε στο *Κρασί και νύμφες*, 2009, 90-92.

Το συγκεκριμένο χωρίο το αυτο-παραθέτει ¹³ στον *Ανάπλου*, βάζοντας την Κρύστα να διαβάσει μέρος από το άρθρο και δίνοντας στον εαυτό του την ευκαιρία να μεθερμηνεύσει, μέσα από την παρουσία της Φωφώς, την εξαιρετικά συντηρητική νοοτροπία της συγκεκριμένης κοινωνίας αλλά και την αποδοχή της «απόκλισης όταν είναι γέννημά της» (2012, 114). Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για τον τρόπο που ο Βαλτινός αξιοποιεί τους χαρακτήρες του μέσα από τη μετακίνησή τους από το ένα έργο στο άλλο ¹⁴, τόσο σε επίπεδο ποιητικής όσο και σε επίπεδο ομοδιακειμενικότητας ή και αυτοδιακειμενικότητας ¹⁵.

Τέτοιες ομοδιακειμενικές ή και αυτοδιακειμενικές αναφορές υπάρχουν άφθονες στον *Ανάπλου*, που ουσιαστικά αποτελεί μια επιλεκτική αυτοεργοβιογραφία, όπου άλλοτε το λογοτεχνικό έργο χρησιμοποιείται για να εξηγηθεί ο χαρακτήρας και η ζωή του συγγραφέα και άλλοτε ο βίος γίνεται η έμπνευση/το ερέθισμα του έργου. Μάλιστα, συχνά η εργοβιογραφία ¹⁶ του Βαλτινού γίνεται αυτοερμηνευτική, μέσα από το σύστημα των αλληλο-αναφορών και αυτο-παραθέσεων αυτούσιων έργων του (συνήθως μέρους αλλά μερικές φορές και του όλου). Ο Βαλτινός δεν βρίσκει μόνο την ευκαιρία να εξηγήσει την αφορμή, το πλαίσιο πραγμάτωσης των δημιουργημάτων του, ενίοτε τις προθέ-

¹³ Ο Βαλτινός, ακόμα και στα αυτούσια παραθέματα, προσέχει τη χρήση και την επανάληψη των λέξεων, και όπου ορισμένες λέξεις εννοούνται από τα καινούρια συμφραζόμενα τις απαλείφει –βλ. στο συγκεκριμένο χωρίο (Βαλτινός, 2012, 113) τη διαγραφή των λέξεων «του κινηματογράφου» και «στην Τρίπολη» (Βαλτινός, 2009, 92).

¹⁴ Αξίζει να αναφερθεί ότι, όταν δημοσίευε το άρθρο «Φτάνοντας στην ποίηση πεζή», η σύνδεση της ερμαφρόδιτης Φωφώς με τον υβριδικό χαρακτήρα της λογοτεχνίας είχε δεσπόζουσα σημασία, ενώ όταν ενσωματώνει αυτούσιο το χωρίο στον *Ανάπλου*, το επιχειρεί, φαινομενικά τουλάχιστον, για να μιλήσει πρωτίστως για την εποχή και δευτερευόντως για τη σύνδεσή της με τη λογοτεχνία. Το ενδιαφέρον είναι ότι καθιστά στον *Ανάπλου* τη Φωφώ λογοτεχνική φιγούρα, επιβεβαιώνοντας ότι η αναπλαισίωση του εκάστοτε ομοδιακειμενικού ή αυτοδιακειμενικού χωρίου δεν είναι μια απλή επανάληψη.

¹⁵ Σχετικά με τη διαφοροποίηση των δύο όρων, βλ. Πασχαλίδης (1993, 118-124). Στον Βαλτινό, η διαφοροποίησή τους δεν είναι πάντοτε ευκρινής, καθώς τα είδη των έργων του διαθέτουν μια εγγενή αμφισημία.

¹⁶ Αναφορικά με τις λειτουργίες της εργοβιογραφίας, βλ. Πασχαλίδης (1993, 122-123).

σεις του, τις «αυθαιρεσίες της λογοτεχνίας» ή «αβλεψίες» (2012, 134),¹⁷ τη διασύνδεση διαφόρων κειμένων του –θέτει και θεωρητικά-ειδολογικά ζητήματα σχετικά με το έργο του:

«–Ωραίο διήγημα.

–Αν το λες για να υπονομεύσεις την αξία του ως ντοκουμέντου, θα διαφωνήσω. Δεν πρόκειται για διήγημα. Γι’ αυτό άλλωστε δεν το ενέταξα σε καμιά συλλογή μου.¹⁸

–Ωραίο κάτι πάντως. Ωραίο τι; Αν υπάρχει διαφορά. Αυτό το ξαναπέρασμα από κει πότε έγινε; Πόσα χρόνια μετά;

–Ποτέ.

–Ποτέ; Και η κατακλείδα της ιστορίας;

–Λίγο μελαγχολική, όπως αρμόζει στην περίπτωση. Εφεύρημα λογοτεχνικής ανάγκης.

–Με προκαλείς εσύ τώρα.» (2012, 81)

Μιλάει για «παιγνίδια», «προκλήσεις» προς τους αναγνώστες και τον εαυτό του, παραθέτοντας τίτλους ως έργα του, που δεν τα έγραψε ποτέ, αλλά θα ήθελε να γράψει (βλ. *Πρώτη νύχτα μετά την καινούργια σελήνη*, που το περιεχόμενό του θα ήταν το ίδιο με τον *Ανάπλου*¹⁹: «Ο θάνατος –και η λαγνεία εκείνων των χρόνων. Ρετάλια μνήμης²⁰. Σπαράγματα» (2012, 102). Βασικά ζητήματα της θεματικής του έργου γενικότερα, που δείχνουν και την άποψή του για την Ιστορία, από τη σκοπιά του συγγραφικού ενδιαφέροντος. Τον ενδιαφέρει όχι η «γνώση» αλλά η «αίσθηση της Ιστορίας», μέσα από το «συμπλήρωμα ατομι-

¹⁷ Ο Βαλτινός δεν διορθώνει μέσα από το μυθιστορηματικό του έργο μόνο αβλεψίες που έχουν να κάνουν με το λογοτεχνικό του έργο, αλλά και «αβλεψίες» που σχετίζονται με την ιστορία. Με άλλα λόγια, θέλοντας να αποδώσει δικαιοσύνη, διορθώνει, μέσα από τη μυθοπλασία, τις «ιστορικές πηγές» του επιχώριου δημοσιογράφου και του ΕΑΜ, συνεχίζοντας να επιχειρεί πολλαπλές ανατροπές μεταξύ των ειδών (βλ. τους εκτελεσμένους στο *Μονοδέντρι*: Βαλτινός, 2012, 34-35, 61-67).

¹⁸ Ωστόσο, το ενσωματώνει τώρα στο παρόν μυθιστόρημα. Κατά τον ίδιο τρόπο, το χωρίο με τη Φωφώ, ήταν μέχρι πρόσφατα μέρος δοκιμίου, όμως του προσδίδει έμπρακτα μυθιστορηματική οπτική, ενσωματώνοντάς το στον *Ανάπλου*.

¹⁹ Σαν να υπονοεί ότι ένας εναλλακτικός τίτλος του *Ανάπλου* θα ήταν αυτός.

²⁰ «Μια βιογραφία αναμνήσεων», κατά τον Κέρτες (2007, 19).

κών πεπρωμένων» (2009, 156), τον ενδιαφέρουν οι «ατμόσφαιρες» και οι «καταστάσεις» (2012, 30) ²¹.

Πρόκειται, λοιπόν, για ένα έργο του Βαλτινού που μας καθοδηγεί πώς θα διαβάσουμε και τα υπόλοιπα του έργου, έχει την ποιητική του ²² σε μια φόρμα διαλογική, μεταξύ του συγγραφέα και του εαυτού του. Η Θεοδοσοπούλου (2012) επισημαίνει ότι είναι ένα μορφικά «ρηξικέλευθο εφεύρημα». Αξίζει, πιστεύω, να συναναγνώσει κανείς τον *Ανάπλου* με άλλα έργα, ώστε να έχει σφαιρικότερη εκτίμηση ²³. Υπάρχουν άλλα παραδείγματα αντίστοιχης ιδιάζουσας μυθιστορηματικής μορφής (επινοημένης αυτοσυνέντευξης), όπου να εμπλέκεται η ζωή, το έργο, η ιστορία και ζητήματα ποιητικής ενός συγγραφέα;

Ο Φάκελος Κ. *Μια έρευνα* του Ούγγρου νομπελίστα, εβραϊκής καταγωγής, Ίμρε Κέρτες (Imre Kerész, 1929 , Βουδαπέστη) είναι, σίγουρα, ένα από τα έργα που είναι χρήσιμο να συνεξεταστεί με τον *Ανάπλου* του Βαλτινού, τόσο από πλευράς μορφής όσο και από πλευράς περιεχομένου, ασχέτως αν η συνομιλία των δύο συγγραφέων είναι άμεση ή έμμεση, εν γνώσει ή εν αγνοία τους, ενσυνείδητη ή καθαρά συμπτωματική. Η παρούσα μελέτη θα δείξει κάποιες συγκλίσεις των δύο ανατρεπτικών συγγραφέων, επισημαίνοντας την ανάγκη για συστημα-

²¹ Πβ. υποσημείωση 27.

²² Ο Παπαγγελής (2013, 153) θεωρεί ότι ο *Ανάπλου* αποτελεί την «αυτοβιογραφία μιας Ποιητικής», ο Γιανναράς (2015, 2) παρατηρεί ότι η μορφή του έργου αυτού είναι η καταλληλότερη για να εκφράσει την Ποιητική του Βαλτινού, ενώ η Χρυσομάλλη-Henrich (μελέτη υπό δημοσίευση), συμφωνώντας με τις παραπάνω απόψεις, εξηγεί τα στοιχεία που προκύπτουν από τον *Ανάπλου* και συνιστούν τη βαλτινική ποιητική.

²³ Η Θεοδοσοπούλου (2012), επίσης, αναφέρει, στη βιβλιοπαρουσίασή της για τον *Ανάπλου*, ότι πρόκειται για ένα έργο που «έχει ως αναπόσπαστο κομμάτι του τον τρόπο που ο συγγραφέας ανασταίνει τον τόπο». Από αυτή την οπτική, αλλά και από την οπτική της μορφής, θα ήταν πολύ χρήσιμο να επιχρησθεί μια σύγκριση του *Ανάπλου* με έναν συγγραφέα που ο Βαλτινός διάβασε σε νεαρή ηλικία και «μαγεύτηκε» από το έργο του *Eroica*, τον Κοσμά Πολίτη (Βαλτινός, 2012, 28). Προτείνω, ωστόσο, συνεξέταση με το έργο του Πολίτη *Στον Χατζηφράγκου* (1993, 139-154), ως μυθιστόρημα χώρου, και με την «Πάροδο» του ίδιου έργου, ως προς το τέχνασμα της οιονεί συνέντευξης.

τικές συγκριτικές μελέτες των έργων του Βαλτινού με τον Κέρτες και για την ένταξη των τεχνικών του πρώτου στο ευρύτερο λογοτεχνικό στερέωμα.

Ο *Φάκελος Κ.* είναι ένα έργο με επίσης διαλογική μορφή. Μια συνέντευξη από 538 ερωταπαντήσεις/απευθύνσεις που κάνει ο Κέρτες προς τον εαυτό του –αυτό δηλώνει στην «προεισαγωγική παρατήρησή» του, όπως την ονομάζει (2007, 13). Λειτουργεί ως το αντίστοιχο Μέρος Α στο έργο του Βαλτινού, γραμμένο, ωστόσο, με μεγαλύτερη συντομία. Εκεί ο συγγραφέας εξηγεί την προέλευση αυτού του έργου, η οποία αφορμήθηκε, όταν διάβασε τις πρώτες φράσεις του απομαγνητοφωνημένου κειμένου της πραγματικής συνέντευξης που του είχε πάρει ο φίλος και επιμελητής του Ζόλταν Χάφνερ, μεταξύ 2003-2004. Τότε, σταμάτησε να διαβάσει τη συνέντευξη αυτή και άρχισε να γράφει το συγκεκριμένο βιβλίο, το οποίο, ειδολογικά, το ορίζει ως «μια πραγματική αυτοβιογραφία» ή –με βάση «την πρόταση του Νίτσε, σύμφωνα με την οποία το μυθιστόρημα συνάγεται από τους Πλατωνικούς διαλόγους»– πρόκειται για ένα «μυθιστόρημα» (2007, 13)²⁴. Ουσιαστικά, ομολογεί ότι επινόησε αυτή τη συνέντευξη με βάση την πραγματική που προηγήθηκε, αυτή που του παραχώρησε ο εκδότης του, εν αντιθέσει με τον Βαλτινό, ο οποίος κρύβει επιμελώς την κατασκευή της συνέντευξης από τον ίδιο και, ακόμα περισσότερο, την αυτούσια παράθεση στο έργο του της πραγματικής συνέντευξης που παραχώρησε στη Φακίνου.

Δύο έργα, λοιπόν, που εκκινούν με κοινή αφετηρία, μια ρεαλιστική συνέντευξη, και που, στη συνέχεια, επινοούν τις δικές τους αυτοσυνεντεύξεις (διάλογο εις εαυτόν), τις οποίες, ωστόσο, κατατάσσουν στον χώρο του μυθιστορήματος. Δύο έργα που η αρχική τους αφορμήση δηλώνεται ότι γίνεται σε πολύ κοντινή περίοδο (2003-4 στον Κέρτες, Ιούνιο του 2004 στον Βαλτινό), ωστόσο ο *Φάκελος Κ.* κυκλοφόρησε στην Ουγγαρία το 2006 (μεταφράστηκε και εκδόθηκε στα ελληνικά το 2007), ενώ ο *Ανάπλους* δημοσιεύτηκε το 2012.

²⁴ Για τα διάφορα ειδολογικά ζητήματα που προκύπτουν από το συγκεκριμένο έργο, βλ. Bachmann (2009, 79-88).

Έργα γραμμένα από δύο σύγχρονους τεχνίτες του λόγου ²⁵, που βίωσαν κατά την παιδική και εφηβική ηλικία τους την κρίσιμη δεκαετία του '40 σε διαφορετικές χώρες, διαθέτοντας όμως την ικανότητα να τη μεταβολίσουν σε λογοτεχνία. Ο Βαλτινός την περιγράφει μέσα από τις οικογενειακές μετακινήσεις και τις εμπειρίες του από την Κατοχή και τον Εμφύλιο, ενώ ο Κέρτες μέσα από τις εμπειρίες του στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Άουσβιτς (1944) και του Μπούχενβαλτ (1945) και τον τρόπο που αυτές επηρέασαν τη μετέπειτα ζωή του. Μάρτυρες και οι δύο ιστορικών στιγμών σε νεαρή ηλικία, που τις αποτυπώνουν με αντίστοιχο λογοτεχνικό τρόπο, μέσα από ένα είδος εργοαυτοβιογράφησης σε μορφή αυτοσυνέντευξης, όπου περιπλέκονται τα όρια της πραγματικότητας και της μυθοπλασίας ²⁶.

Το γεγονός, ακριβώς, ότι έζησαν αυτή τη φρικωδία της Ιστορίας σε μικρή και όχι σε μεγάλη ηλικία είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που τους έκανε και τους δύο να επιβιώσουν. Ο Βαλτινός αναφέρει ότι τα γεγονότα ήταν: «Αποφασισμένα από άλλους. Εμείς ήμασταν εκτός παιδιάς. Θα μας σημαδέψουν –αλλά δεν μας αφορούσαν» (2012, 153). Παράλληλα, ο Κέρτες (2007, 25, 23-24), στην ερώτηση που διατυπώνει εις εαυτόν, σχετικά με τον τρόπο που ένα δεκαεξάχρονο αγόρι γυρίζει στα θρανία αφότου βίωσε στο Άουσβιτς τον θάνατο να περνά από δίπλα του, απαντά το εξής:

[] σ' αυτή την παιδιάστικη εμπιστοσύνη οφείλω τη σωτηρία μου.
[] Δεν είναι τόσο εύκολο να αφαιρέσεις τη διάθεση για ζωή από ένα δεκατετράχρονο παιδί, κυρίως όταν περιβάλλεται από συντρόφους, από παιδιά της ίδιας ηλικίας με τα οποία μπορεί να μοιραστεί το πεπρωμένο του. Μέσα του υπάρχει μια... μια ²⁷ αδιάφθορη αφέλεια που το προστατεύει από την αίσθηση της απόλυτης απελπισίας, της απόλυτης εγκατάλειψης. Έναν ενήλικα μπορεί από την άποψη αυτή να τον διαλύσει κανείς πολύ πιο γρήγορα.

²⁵ Ο Βαλτινός γεννήθηκε το 1932 στο Καστρί Κυνουρίας (Καρατούλας), βλ. Ζαφειρίου (2007, 217).

²⁶ Το θέμα αυτό των ορίων απαντάται πάρα πολύ συχνά στον *Φάκελο Κ.* του Κέρτες –βλ., μεταξύ άλλων, 2007, 17-22, 29-31, 68, 79, 143.

²⁷ Η επανάληψη των λέξεων και η έντονη χρήση των αποσιωπητικών είναι ένας από τους τρόπους που επιλέγει ο Κέρτες για να αποδώσει την προφορικότητα του λόγου στο γραπτό του κείμενο.

Αυτή τη σωτήρια παιδική ή νεανική «αδιάφθορη αφέλεια», ο Βαλτινός την ονομάζει «βεβαιότητα αθανασίας» (2012, 153), που κλονίζεται για πρώτη φορά στα είκοσι του χρόνια από τη «χωρίς εμφανή λόγο» (2012, 153) αυτοκτονία του φίλου του Τάκη Ζερβουλάκου, πρωτοετή της Ιατρικής, λίγα χρόνια αφότου είδε ένα αποτρόπαιο συμβάν: να καταδικάζουν δις εις θάνατον κατηγορούμενους και να το κάνουν πράξη (2012, 152-3). Το επεισόδιο αυτό, μάλιστα, της αυτοκτονίας του φίλου του, επιλέγεται να μπει και στο οπισθόφυλλο του βιβλίου ως δεσπόζον / αντιπροσωπευτικό του ποικιλόμορφου υλικού του *Ανάπλου* ²⁸. Αν και ο Βαλτινός υπαινίσσεται μόνο τον λόγο της αυτοκτονίας του Ζερβουλάκου, με την αναφορά της θέασης του αποτρόπαιου συμβάντος, ο Κέρτες, σε μια αντίστοιχη περιγραφή, της αυτοκτονίας του Ζαν Αμερϋ, εξηγεί ξεκάθαρα τους λόγους. Γράφει λοιπόν ο Κέρτες (2007, 24):

Υπάρχει μια απίστευτα ακριβής έκφραση που χρησιμοποιεί στα δοκίμιά του [ο Ζαν Αμερϋ]: εμπιστοσύνη στον κόσμο. Περιγράφει, λοιπόν, πόσο δύσκολο είναι να ζήσει κανείς χωρίς αυτή την εμπιστοσύνη. Αν τη χάσει κανείς, είναι καταδικασμένος να ζήσει σε αιώνια μοναξιά. Ένας τέτοιος άνθρωπος δεν μπορεί να ξαναδεί πια τους άλλους σαν συνανθρώπους του, αλλά πάντα σαν αντιπάλους του μονάχα. Αυτή την εμπιστοσύνη ο Αμερϋ την έχασε με τους ξυλοδαρμούς της Γκεστάπο, όταν τον βασάνιζαν σε ένα κάστρο του Βελγίου που το είχαν μετατρέψει σε φυλακή. Μάταια επέζησε του Άουσβιτς, δεκαετίες αργότερα εκτέλεσε ο ίδιος την ετυμηγορία και αυτοκτόνησε.

²⁸ Πιστεύω ότι το περιστατικό αυτό είναι καθοριστικό για τον τρόπο που αξιολογεί την ιστορία ο Βαλτινός στο μυθιστόρημά του, όχι ως σκηνικό αλλά, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Κούντερα, ως μια «ανθρώπινη κατάσταση, μια υπαρξιακή κατάσταση σε μεγέθυνση» (2008, 50). Πάντως, ο Βαλτινός, καθώς και ο Κούντερα (2008, 48-50): α) χρησιμοποιούν την ιστορία με τη μεγαλύτερη οικονομία, όπως οι σκηνογράφοι · β) συγκρατούν από τις ιστορικές περιστάσεις μια αποκαλυπτική υπαρξιακή κατάσταση και γ) ενδιαφέρονται για την ιστορία του ανθρώπου.

Πρόκειται για δύο έργα που δεν συναντιούνται μόνο μορφικά αλλά και αλληλοσυμπληρώνονται ως προς τις αντιλήψεις και την κοσμοθεωρία των συγγραφέων τους, που δεν τους ενδιαφέρει να καταγράψουν την ιστορία αλλά να αποδώσουν την «αίσθηση της Ιστορίας», που «έχει χαρακτήρα αποκλειστικά προσωπικό και οι ρίζες της κατεβαίνουν βαθιά ως τα άλογα σκοτάδια της ύπαρξης» (2009, 156, 158). Στην αναγωγή του ιστορικού γεγονότος σε μυθοπλασία, τον καθοριστικό ρόλο και στους δύο συγγραφείς έχει η μαγική και ταυτόχρονα επικίνδυνη, αλλά και παράλογη, δύναμη της γλώσσας. Ο Βαλτινός αναφέρει ότι ο «Μύθος είναι η ίδια η γλώσσα. [] Ονόμασα τις λέξεις στην αρχή *φάσγανα*. Θα μπορούσα να τις πω και μαγικά ραβδιά» (2009, 158-9). Με «φάσγανα» παρομοιάζει ο Βαλτινός τις λέξεις και στον *Ανίπλου*, σημειώνοντας ότι «μπορείς να κοπείς χωρίς να το καταλάβεις. Γι' αυτό τις πλησιάζω με προσοχή» (2012, 28). Ενώ στο *Κρασί και Νύμφες* μιλά και για «τη φοβερή ισχύ» των λέξεων, όπως αυτές στις οποίες, κατά τις ώρες αγρύπνιας, το μυαλό κολλάει και, στη συνέχεια, παρετυμολογεί (2009, 91).

Για τη μαγική δύναμη της γλώσσας κάνει αναφορά και ο Κέρτες, εξηγώντας: «Στο μυθιστόρημα έπρεπε να επινοήσω και να δώσω ζωή εκ νέου στο Άουσβιτς για μένα. [] Τα πάντα έπρεπε να παρουσιαστούν κατά τρόπο ερμητικό, με τη μαγική δύναμη της γλώσσας και της σύνθεσης» (2007, 21-22). Αναφέρεται, επίσης, σε φοβία και «παράλογη σχέση» με συγκεκριμένες λέξεις που του προκαλούσαν μέσα του «παράξενους συνειρμούς» (2007, 33).

Στην παρούσα μελέτη δεν είναι εφικτό, αλλά ούτε είναι και ο στόχος της, να δοθεί μια συστηματική συνεξέταση του έργου, αλλά και των χαρακτηριστικών των δύο συγγραφέων. Ωστόσο, αυτό αποτελεί ένα *desideratum* στις βαλτινικές σπουδές, όπως και στη λογοτεχνική κριτική γενικότερα. Ο Κέρτες δεν ονομάζει το ερωτών πρόσωπο που του απευθύνει τις ερωτήσεις στον *Φάκελο Κ.*, ενώ ο Βαλτινός ονομάζει το αντίστοιχο πρόσωπο, που «καθοδηγεί» τη συζήτηση. Προς το τέλος της συνέντευξης, η Κρύστα απροσχημάτιστα δίνει τα ηνία στον Βαλτινό, να κλείσει ο ίδιος τη συνέντευξη όπως θέλει: «Εγώ τελείωσα. Τη συζήτηση θα την κλείσεις εσύ» (Βαλτινός, 2012, 154). Επιλέγει, λοιπόν, ο Βαλτινός να κλείσει με τη συνέχεια του διηγήματος που συζητούσαν. Έτσι, αρχίζει, στο τέλος της οιονεί συνέντευξης, ένα νέο διήγημα, του οποίου το τέλος αφήνει ανοιχτό. Αν θεωρήσουμε ότι

ο *Ανάπλους* είναι ένα είδος οξυδερκούς βιογραφίας, τότε μέσα από το τέλος του ο Βαλτινός θέλει να μνημειωθεί ως εν προόδω ανατρεπτικός συγγραφέας, προβάλλοντας πάνω από όλα τη συγγραφική του ιδιότητα. Βέβαια, ακολουθεί η μυθιστορηματική σημείωση σχετικά με το τέλος της Κρύστα, τον θάνατό της σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα, γεγονός που φαινομενικά μετατοπίζει το ενδιαφέρον του αναγνώστη από το συγγραφικό εγώ στην Κρύστα, που είναι η περσόνα του.

Ωστόσο, ο Βαλτινός είναι πανταχού παρών στο έργο, κλείνοντας το μάτι στον αναγνώστη. Όσο αποστασιοποιείται υποθετικά από την αφήγηση, τόσο κυριαρχεί, δημιουργώντας πολλαπλές ανατροπές. Άλλοτε παραπλανά και άλλοτε καθοδηγεί τον ενημερωμένο αναγνώστη σχετικά με τις πηγές που πρέπει να διαβάσει για να ξεκαθαρίσει ζητούμενα, δίνοντάς του, ενίοτε έμμεσα και ενίοτε άμεσα, κλειδιά και ενδείξεις να ξεκλειδώσει το έργο του, την ποιητική και την κοσμοθεωρία του σχετικά με βασικές έννοιες, που τον ενδιαφέρουν, όπως γλώσσα, ιστορία και λογοτεχνία. Σε μια συνέντευξή του, ο Βαλτινός αναφέρει για τον *Ανάπλου*: «Ο συγγραφέας είναι παρών. Είναι αυτόπτης. Βιογραφείται μυθολογώντας» (30.04.2013). Και αναμειγνύοντας προκλητικά, θα προσθέταμε, τις λειτουργίες δύο διαφορετικών ειδών: της βιογραφίας που «εμμένει πιστά στις αναμνήσεις» και της μυθολογίας που «προσθέτει στα γεγονότα» (Κέρτες, 2007, 20). Κατά συνέπεια, ο Βαλτινός επιβεβαιώνει πόσο καλά γνωρίζει την τέχνη του λόγου, μέσα από τον ευρηματικό χειρισμό της ανατροπής, η οποία επαναδραστηριοποιεί, ανακωδικοποιεί, αυτοπαρωδεί την τέχνη, διαφοροποιώντας τα όρια των ειδών και επαναπροσδιορίζοντάς τα ²⁹. Και αυτό, γιατί «λογοτεχνία», όπως διαπιστώνει ο Ούγγρος ομότεχνος του Βαλτινού, «σημαίνει ανήκουστη ανατροπή» (Κέρτες, 2007, 170).

Βιβλιογραφία

- Αγγελάτος, Δ. (1993). *...λογόδειπνον... Παραθεματικές πρακτικές στο μυθιστόρημα*. Ν. Καχτίσης – Γ. Πάνου – Αλ. Κοτζιάς – Θ. Βαλτινός – Γ. Αριστηνός. Αθήνα: Σμίλη.
- Bachmann, M. (2009). Life, Writing, and Problems of Genre. *Rocky Mountain Review*, 63/1: 79-88.

²⁹ Για την ποιητική της ανατροπής, βλ. ειδικά Κωστίου (2002, 211-214, 220).

- Βαλτινός, Θ. (2003). *Εθισμός στη Νικοτίνη. Διηγήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βαλτινός, Θ. (2009). *Κρασί και Νύμφες. Μικρά Κείμενα επί παντός*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Βαλτινός, Θ. (2012). *Ανάπλους. Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Βαλτινός, Θ. (30.04.2013). Η λογοτεχνία δεν γίνεται εν βρασμό. Τελευταία ανάκληση 11.10.17. <http://www.nooz.gr/entertainment/8-valtinis-i-logotexnia-den-ginetai-en-vrasmo>
- Βερβεροπούλου, Ζ. (2008). Τρόποι της δημοσιογραφίας στο σώμα της λογοτεχνίας. *Δια-κείμενα*, 10: 43-56.
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation*. J.E. Lewin (μτφρ.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Γιανναράς, Σ. (2015). *Ανάπλους: Ένα καταγωγικό μυθιστόρημα*. 6: 1-4. Τελευταία ανάκληση 11.12.17. <http://www.lasttapes.gr/component/k2/item/220-anaplous.html>
- Γιώτη, Α. (2015). Δημοσιογραφική λογοτεχνία ή λογοτεχνική δημοσιογραφία. Στο Β. Βασιλειάδης & Κ. Δημοπούλου (επιμ.), *Σελιδοδείκτες. Για την ανάγνωση της Λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας: 32-42. Τελευταία ανάκληση 11.12.17. http://www.greeklanguage.gr/sites/default/files/digital_school/selidodeiktes_gia_ti_logotehnia.pdf.
- Δανόπουλος, Κ. (2013). *Βιβλιογραφία Θανάση Βαλτινού (1958-2004). Με συμπλήρωμα ως το 2013 για τις αυτοτελείς εκδόσεις*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Ζαφειρίου, Λ. (2007). Χρονολόγιο Θανάση Βαλτινού. *Νέα Εστία. Αφιέρωμα στον Θανάση Βαλτινό*, 162 (1802): 217-226.
- Θεοδοσοπούλου, Μ. (2012). Ο Εμφύλιος μόνο ως μυθιστόρημα. Θανάσης Βαλτινός, *Ανάπλους*. Μυθιστόρημα. Τελευταία ανάκληση 11.12. 17. http://maritheodo.blogspot.com.cy/2012/07/blog-post_21.html.
- Κακαβούλια, Μ. (2008). Δημοσιογραφικές πρακτικές στη σύγχρονη ελληνική πεζογραφία. *Δια-κείμενα*, 10: 99-110.
- Κέρτες, Ι. (2007). *Φάκελος Κ. Μια έρευνα*. Γ. Λαγουδάκου (μτφρ.). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Κονιδάρης, Δ. (2016). Ο Θανάσης Βαλτινός αφηγείται και συζητά με το κοινό. *Πόρφυρας*, 158: 336-344.
- Κούντερα, Μ. (2008). *Η Τέχνη του Μυθιστορήματος*. Φ. Δρακονταειδής (μτφρ.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Κωστίου, Κ. (2002). *Η Ποιητική της Ανατροπής. Σάτιρα, Ειρωνεία, Παρωδία, Χιούμορ*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Masschelein, A. & C. Meurée & D. Martens & S. Vanasten (2014). The Literary Interview: Towards a Poetics of a Hybrid Genre. *Poetics Today*, 35: 1-49.

- Παπαγγελης, Δ.Θ. (2013). Η σκοτεινή ρίζα της σαφήνειας: Ο *Ανάπλους* και η Ποιητική του Θανάση Βαλτινού. *Νέα Εστία*, 173 (1858): 145-153.
- Παπαγεωργίου, Β. (2012). Αμφίδρομη πλεύση. Θανάσης Βαλτινός, *Ανάπλους*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2012. *Νέα Εστία*, 173 (1855), 918-925.
- Παπαγιαννίδου, Μ. (16.07.2000). Ο συγγραφέας δεν αποσύρεται ποτέ. *Το Βήμα*. Τελευταία ανάκληση 11.12.17. <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=124382>
- Πασχαλίδης, Γ. (1993). *Η Ποιητική της Αυτοβιογραφίας*. Αθήνα: Σμίλη.
- Πολίτης, Κ. (1993). *Στον Χατζηφράγκο. Τα Σαραντάχρονα μιας Χαμένης Πολιτείας*. Ρ. Mackridge (επιμ.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Φακίνου, Ε. (01.08.2004). Η Ευγενία Φακίνου συναντά ένα μικρό κορίτσι στα Χανιά που το λένε Μάρω Δούκα. *Βημαγazine*, 198: 104-110.
- Φακίνου, Ε. (08.08.2004). Η Ευγενία Φακίνου συναντά μία άριστη μαθήτριά στο Ηράκλειο που τη λένε Ρέα Γαλανάκη. *Βημαγazine*, 199: 88-94.
- Φακίνου, Ε. (15.08.2004). Η Ευγενία Φακίνου συναντά ένα μοναχικό και επινοητικό παιδί που «προέκυψε» συγγραφέας: Γιάννης Ξανθούλης. *Βημαγazine*, 200: 90-94.
- Φακίνου, Ε. (22.08.2004). Η Ευγενία Φακίνου συναντά ένα παιδί που δεν τολμούσε να φανταστεί τον εαυτό του συγγραφέα: Μένης Κουμανταρέας. *Βημαγazine*, 201: 90-94.
- Φακίνου, Ε. (29.08.2004). Η Ευγενία Φακίνου συνομιλεί με μια μικρή «σινεματζού»: Ζυράννα Ζατέλη. *Βημαγazine*, 202: 90-94.
- Φακίνου, Ε. (05.09.2004). Η Ευγενία Φακίνου συνομιλεί με έναν «εκ γενετής» συγγραφέα τον Αλέξη Πανσέληνο. *Βημαγazine*, 203: 96-102.
- Φακίνου, Ε. (12.09.2004). Η Ευγενία Φακίνου συνομιλεί με τον «γεννημένο ... σκηνοθέτη» Βασίλη Βασιλικό. *Βημαγazine*, 204: 9-102.
- Φακίνου, Ε. (19.09.2004). Η Ευγενία Φακίνου συναντά ένα «απολύτως λογοκρατούμενο παιδί», τον Θανάση Βαλτινό. *Βημαγazine*, 205: 89-94.
- Χρυσομάλλη-Henrich, Κ. (2008). Τα διηγήματα *Εθισμός στη Νικοτίνη* του Θανάση Βαλτινού: Μικροψηφίδες μιας τέχνης υψηλής. Στο Javier Alonso Aldama, J. & C. Cirilo García Román & I. Mamolar Sánchez (επιμ.), *Στις Αμμονδιές του Ομήρου. Homenaje a la profesora Olga Omatos*. Bilbao: Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitaipen Zerbitzua Servicio Editorial: 111-122.
- Χρυσομάλλη-Henrich, Κ. (υπό δημοσίευση). Η τεκμηριοπλοσία στον *Ανάπλου* του Θανάση Βαλτινού: Ο διάλογος καταλυτικό στοιχείο εξομολογητικής αυτοαναίρεσης. Στο *Θανάσης Βαλτινός: το τέλος της αφήγησης; Συνέδριο Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών 17-18 Μαΐου 2016*.
- (2008). *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: Πρόσωπα, Έργα, Ρεύματα, Όροι*. Αθήνα: Πατάκης.